

August Lammert Sötemann

11 augustus 1920 – 28 september 2002

Op 28 september 2002 overleed op tweeëntachtigjarige leeftijd A.L. Sötemann, emeritus-hoogleraar in de Nieuwere Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit Utrecht en sinds 1980 lid van onze Akademie. Daarmee viel iemand van een unieke statuur en een al even uniek gezag weg uit de kring van de neerlandistiek. Ik heb tot taak hier iets te zeggen over wie hij was, hoe zijn leven en loopbaan zich ontwikkelden en wát in de wijze waarop hij zijn wetenschap beoefende hem heeft gemaakt tot die gezaghebbende figuur, een norm voor veel vakgenoten.

August Lammert Sötemann werd op 11 augustus 1920 geboren in Warmenhuizen. Zijn vader, kleermaker en eigenaar van een kleine stoffenzaak, was protestants gedoopt, maar keerde zich daarvan af en werd een echte 'multatuliaan'. Sötemann sprak altijd met groot respect over hem. Van 1932 tot 1937 volgde Sötemann de Rijks-HBS-B. in Alkmaar; hij was zestien toen hij zijn diploma kreeg. Zijn leraar Nederlands in die periode, D.L. Daalder, behoorde tot het zeldzame slag leraren Nederlands die lang na hun lessen doorleven bij hun leerlingen en zo via die leerlingen soms de literatuurgeschiedschrijving halen. Sötemann had het later vaak over het belang dat Daalders lessen voor hem hebben gehad.

Na zijn HBS-tijd was Sötemann vier jaar lang als kantoorbediende in dienst bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij, een geheimzinnige start voor iemand die vijfentwintig jaar later zou promoveren op *Max Havelaar*. Hij haalde intussen zijn getuigschrift Indologische Leergangen van het Koloniaal Instituut en het Praktijkdiploma Boekhouden, diende in 1940 bij de Marine kustwacht en werd in 1941-1942 sous-chef van de afdeling Statistiek bij de Nederlandse Akkerbouw Centrale in Den Haag. In dezelfde periode haalde hij eerst, in 1941, het Staatsexamen Gymnasium Beta, en een jaar later het Staatsexamen Alpha. Daarna schreef hij zich in als student in Utrecht; de gemiddelde voorgeschiedenis van de aspirant-neerlandicus van nu en vermoedelijk ook wel van die van toen ziet er bepaald anders uit. De oorlogsontwikkelingen maakten al snel een eind aan de reguliere colleges in Utrecht, Sötemann kreeg een tijdlang nog wel wat privélessen van de hoogleraren De Vooy en Van Hamel en dook vervolgens onder.

In 1946 deed hij, cum laude, zijn kandidaatsexamen, misschien nog in Utrecht, maar mogelijk al in Amsterdam. In elk geval vervolgde hij daar zijn doctoraalstudie, vooral vanwege de aanwezigheid van W.Gs. Hellinga. Ondanks een nooit bijgelegd conflict uit de tijd vlak na het doctoraal is hij Hellinga altijd blijven beschouwen als zijn leermeester bij uitstek. Hij legde

het doctoraalexamen cum laude af in 1948, had in die jaren daarnaast een baan als administrateur van de Sociëteit De Koepel, werkte in dezelfde functie bij de Vereniging Nederlandse Vertalingen en begon na zijn doctoraal ook nog even aan een dissertatie over J.C. Bloem, bij de hoogleraar Donkersloot. Dat laatste liep vast op verzet van de kant van Hellinga. Tot 1956 was Sötemann bovendien administrateur van de Vereniging van Letterkundigen. Zijn boekhouddiploma had hem uiteindelijk middenin de wereld van de literaire instituties gebracht.

Na zijn doctoraal werd Sötemann bibliothecaris van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels, waarbij hij *en passant* en ‘met lof’ het diploma Boekhandel en Uitgeverij haalde. Tussen de bedrijven door publiceerde hij letterkundige essays in boekvorm – over A. Roland Holst en over Kafka, wiens *Das Schloss* hij ook vertaalde voor Querido – en in tijdschriften. Hij bleef tot 1957 bij de bibliotheek van de Vereeniging, toen de collectie werd overgenomen door de Universiteitsbibliotheek Amsterdam. Als hij dan toch ambtenaar moest zijn, was zijn idee, dan maar als leraar. En zo werd hij leraar, eerst aan het Cartesiuslyceum in Amsterdam, daarna aan het Stedelijk Gymnasium in Utrecht. Daar bleef hij tot hij in 1964 werd benoemd aan de Universiteit Utrecht, eerst als wetenschappelijk hoofdamtenaar, vervolgens als wetenschappelijk hoofdmedewerker en van 1968 tot aan zijn emeritaat in 1985 als gewoon hoogleraar in de Nieuwere Nederlandse letterkunde. In de jaren zestig gaf hij daarnaast les aan verschillende HBO-instellingen, waaronder de Amsterdamse/Filmacademie.

In de lijst van Sötemanns publikaties vormt zijn proefschrift uit 1966, *De structuur van Max Havelaar; Bijdrage tot het onderzoek naar de interpretatie en evaluatie van de roman*, een waterscheiding. Beoefende hij voor die tijd vooral het essay en de literaire kritiek — in tijdschriften als *De Nieuwe Stem*, *Critisch Bulletin* en *De Gids*, en het grootste deel van de jaren vijftig recenseerde hij de Engelse letterkunde voor het *Algemeen Handelsblad* –, vanaf zijn proefschrift tekent zich een duidelijke verstrakking en verwetenschappelijking af van zijn wijze van betogen. Het materiaal voor dit proefschrift had hij voor een deel al bijeengebracht in het kader van de lessen die hij begin jaren zestig aan de M.O.-leergangen van de Nutsacademie Rotterdam gaf; hij schreef het boek in vier jaar, naast zijn menigvuldige andere bezigheden. Het was vooral Sonja Witstein, toen verbonden aan de Universiteit Utrecht, die hem ertoe heeft gebracht dat wat hij vanuit het perspectief van de moderne narratologie allemaal al te weten was gekomen over *Max Havelaar*, nu maar eens om te zetten in een dissertatie. Vergeleken met haar aandeel is de rol van de eigenlijke promotores vooral een formele geweest.

Sötemanns onderzoek naar de verhaalstructuur van *Max Havelaar* heeft, samen met het proefschrift van W. Blok van enkele jaren eerder, de opmaat gevormd tot een grote bloei van de analyse van verhalend proza binnen de neerlandistiek. Ik denk dat dat op spectaculaire wijze zichtbaar wordt als men een willekeurig universitair studiecursus Nederlandse letterkunde uit 1964 zou leggen naast het pendant daarvan uit 1974. Het wordt natuurlijk ook zichtbaar aan een betrouwbaarder criterium: de vakliteratuur. Vooral in de jaren zeventig, met een uitbloei daarvan in de jaren tachtig, had de analyse van verhalend proza daarin een stevig aandeel.

In Sötemanns eigen publikaties heeft de analyse van verhalend proza na dit spectaculaire proefschrift verder geen rol van belang meer gespeeld. In zijn onderwijs lag dat mogelijk anders, en in zijn bezigheden als begeleider van tal van promoties lag dat zeker anders. Vanaf zijn promotie en het daar al snel op volgende hoogleraarschap heeft Sötemann in zijn eigen onderzoek zijn aandacht vrijwel uitsluitend op de poëzie gericht, en wel op die van de meest prominente vertegenwoordigers van de symbolistisch-modernistische canon daarin: Leopold, Boutens, Bloem, Nijhoff, A. Roland Holst en – van zijn eigen tijdgenoten – de dichter wiens diepe verwantschap met de zojuist aangeduide poëtische traditie hij steeds weer benadrukte, Gerrit Kouwenaar. Zijn trouw aan zijn literaire liefdes en aan zijn onderwerpen blijkt ook hier: hij was indertijd afgestudeerd op Roland Holst, over wiens denkwereld in relatie tot de Ierse mythen hij in 1950 ook een boekje publiceerde, hij had nog even willen promoveren op Bloem en hij had bij de dood van Nijhoff een uitvoerig essay over diens poëzie geschreven voor het Nijhoff-nummer van *De Gids*. Het past in de hechte structuur van Sötemanns eigen wereld dat hij Roland Holst en Bloem, en later Kouwenaar, ook persoonlijk van nabij kende, en zijn eindeloze bezigheden in en aan Leopolds nalatenschap, ten dienste van de monumentale Leopold-editie die daarvan het resultaat is geweest, moet ook van Leopold een bijna persoonlijk vertrouwd voor hem hebben gemaakt.

Uiteindelijk meer nog, denk ik, dan zijn studie over *Max Havelaar* is het de op zichzelf niet heel grote groep artikelen over de poëzie van deze dichters geweest die hem zijn vrijwel onaantastbare positie heeft bezorgd. Het overgrote deel hiervan is bij zijn afscheid in 1985 gebundeld onder de titel *Over poetica en poëzie*. Die bouwwerken van zorgvuldige formulering, heel diep doordringend in de betekenisomvang van de bestudeerde teksten, die exercities van dubben en afwegen, van door voorzichtigheidsbetuigingen bijna onaanraakbaar geworden stelligheid, op een niveau van precisie en streven naar volledigheid dat onze literatuurstudie, met Hellinga dan als de ook door Sötemann erkende voorloper, nog niet in die mate had vertoond: ze hadden

iets voorbeeldigs en zijn denk ik in hoge mate geassimileerd in de denkwereld van de paar generaties die hij met zijn publikaties bediend heeft. Ook wie zijn uitgangspunten over de mate van eenheid die men een tekst mag toedenken nu niet meer deelt in de vorm waarin Sötemann er wetenschappelijk mee leefde, kan zien hoe vruchtbaar dat uitgangspunt in elk geval is als heuristisch instrument: het brengt de eindeloze mêlée van semantische combinatiemogelijkheden optimaal in zicht. Nu zou men wellicht in het eigen eindverslag de mêlée meer mêlée laten en haar minder tot een in alle verbazing alsnog ontdekte uiteindelijke samenhang willen transformeren.

Ik wees er al op dat hij in zijn academisch-wetenschappelijke bedrijf onderwerpen uit zijn wetenschappelijke voortijd hernam. In zijn proefschrift speelt de vraag een grote rol, hoever men in een literaire tekst kan doordringen op basis van alleen die tekst: de ‘immanente’ benadering. Daaraan is de vraag gekoppeld of men van de kennisname van de in die tekst aangetroffen structuurpatronen de sprong kan maken naar een daarop gefundeerde kritische evaluatie. Wat die immanente benadering betreft: een *principiële* keuze voor een uitsluitend op immanente tekstgegevens gericht onderzoek was dat zeker niet, al is hem dat soms wel nagedragen. Na alle als vruchtbaar erkende contextonderzoek van de *Max Havelaar* wilde Sötemann weten wat je te zien zou krijgen als je je voor één keer nu eens alleen op de *structuur* van *Max Havelaar* zou concentreren. Dat is een principieel ander uitgangspunt dan dat van iemand die alleen immanent structuuronderzoek het licht gunt. Wat de verbinding tussen structuuranalyse en kritisch oordeel betreft: in zijn proefschrift maakt de mogelijkheid van die verbinding toch wel met zoveel woorden deel uit van zijn wetenschappelijk credo. Het paste in die tijd, het tijdschrift *Merlyn* deed niet anders, en het moet ook in Sötemanns streven hebben gepast om zich te emanciperen van zijn essayerend-wetenschappelijke voortijd en zichzelf in zijn nieuwe Utrechtse hoedanigheid een programma van striktere wetenschappelijkheid op te leggen. In dat licht bezien zou de definitieve verwetenschappelijking van het literaire oordeel een waarlijk kapitaal goed zijn.

Die in de dissertatie even *pour le besoin de la cause* geadopteerde min of meer totale immanentie moest het in de daaropvolgende beschouwingen over poëzie al snel opnemen tegen het binnendringen van kontekstuele elementen: intertekstuele vijfde colonnes in de tekst, biografica, literaire conventies, poetica's. In die beschouwingen weet Sötemann een meesterlijk evenwicht te bewaren tussen die heterogene elementen om uiteindelijk toch altijd bij de met deze vreemde elementen verrijkte *eenheid* van de tekst terug te keren. Als een tovenaars soms eindigde hij zijn kleine strenge show: tegen het slot van

zijn betoog, daar waar hij zich na het gedane, koele constructiewerk een lichte stemstijging kon permitteren, was de bijna onmerkbare, *tongue in cheek* gehouden retoriek te horen van het overrompelende *voilà*. Eigenlijk was zoiets natuurlijk verboden volgens zijn credo inzake de koele verslaglegging waaraan de wetenschap zich dient te houden. Ik heb hem daar eens voorzichtig (dat was je bij Sötemann) op aangesproken, en het bleek een waarneming die hij voor de gelegenheid (het werk was gedaan, er was al bier) wel kon goedkeuren. Dat maakte voor mij die soms bijna ongenaakbare stukken op een paradoxale manier ook weer meer waar. Wat de gedachte betreft dat het mogelijk is een objectief waardeoordeel over een tekst af te leiden uit de structuuranalyse van die tekst – in Sötemanns dissertatie expliciet aangehangen –: die gedachte heeft zich in deze studies over poëzie teruggetrokken op het niveau van de impliciete suggestie, maar is daàr wel volop werkzaam.

Zijn gedichten van zijn dichters brachten hem naar hun relevante context en dat leverde nieuwe cirkels van onderzoek op. Hij heeft een aantal publikaties het licht doen zien over verschillende soorten poëtica, en hoewel hij hier iets algemeen-geldigs op het spoor wilde komen, zijn deze stukken toch vooral een *spin-off* van zijn onderzoek naar de poëzie van de symbolistisch-modernistische traditie en een middel om nog weer dieper door te dringen in die poëzie, nu via de conventies waarin deze poëzie stond. Zijn onderzoek naar de onstaansgeschiedenis van een onvoltooid gedicht van Leopold resulteerde niet alleen in de even fenomenale als spannende studie *Op het voetspoor van de dichter*, uit 1980 – het jaar ook waarin de Jan Campert-stichting hem de G.H. 's-Gravesandeprijs voor bijzondere literaire verdiensten toekende –, maar droeg ook direct bij aan het ontstaan van het door hem geëntameerde en door onze Akademie vervolgens geadopteerde project 'Historisch-kritische uitgave van het werk en onderzoek naar de poetica van een aantal moderne Nederlandse auteurs'. De delen over Bloem en Leopold verschenen mede onder Sötemanns verantwoordelijkheid, en de reeks wordt nog steeds voortgezet, nu onder de verantwoordelijkheid van het Constantijn Huygens Instituut, genealogisch gezien het kleinkind van dit project van Sötemann.

Wie kennis neemt van Sötemanns werk vanaf zijn eerste publikaties, ziet hoe levensbeschouwelijk in feite zijn uitgangspunt is en hoezeer hij dus al die verkenningen van de structuur van een gedicht in dienst zag van het herkennen van iets anders. Hij beschreef niet alleen het uitgangspunt van de symbolistisch-modernistische traditie in de poëzie, maar hij deelde dat uitgangspunt ook: in een wereld die een chaos is en waarin eenzaamheid en gebrokenheid het laatste woord hebben, is het alleen nog de kunst, de poëzie, die, op verschillende manieren (en zijn onderzoek naar die manieren bepaalde

tot op grote hoogte het verloop van zijn wetenschappelijke ontwikkeling), de eenzaamheid weliswaar niet kan doen verdwijnen maar wel kan verhelderen. In de stukken uit zijn wetenschappelijke voortijd wordt dit element vaak heel zwaar benadrukt, in de taal die bij de existentiebeleving van de naoorlogse jaren hoorde. In de verwetenschappelijkte aanpak uit de hoogleraarstijd trekt het zich op de achtergrond terug ten gunste van de als bijna wiskundige zekerheden gepresenteerde verstechnische waarnemingen, maar om vanuit die afstandelijke positie toch wel het geheel te blijven beheersen. Al die analyses die hij uitvoerde op de tekst dienden uiteindelijk toch om hem tot het punt te brengen waar het aan het materiaal gevondene en vervolgens gedemonstreerde zich kon invoegen in wat Roman Ingarden de ‘metafysische laag’ van het literaire kunstwerk heeft genoemd.

In het vele dat Sötemann nog geschreven heeft na zijn emeritaat – in mei 2003 kwam nog een verzameling portretten van dichters uit de eerste helft van de vorige eeuw uit onder de titel *Dichters die nog maar namen lijken* – stond hij zichzelf weer een wat lossere en persoonlijker benadering toe. Door de zuivering heen die zijn streng-wetenschappelijke intermezzo hem had gebracht, en dus geformuleerd in een andere taal dan hij in zijn vroege tijd gehanteerd had, kwam het levensbelang van de poëzie weer meer op de voorgrond, en daarmee zoiets buitenwetenschappelijks als de *liefde* voor de poëzie. In een in deze ontwikkeling belangrijk artikel uit 1989, bijna een belijdenis, benadrukt hij de relativiteit van zijn indertijd toch bepaald niet relativerend genoteerde bevindingen inzake de door hem geanalyseerde gedichten, en in één beweging door stelt hij vast dat het als het eropaan komt de wetenschap nièt gegeven is de bevindingen van haar analyses om te zetten in objectief geldige oordelen over de kwaliteit van de bestudeerde tekst. Dat was wel de inzet van zijn academische carrière geweest, en op zijn minst een langdurig vruchtbaar misverstand dus. Voortaan kon hij weer dingen gaan doen zoals hij die ook vroeger al had gedaan: zijn in 1959 gepubliceerde geschiedenis van de uitgeverij Querido aanvullen en herschrijven; aangename bloemlezingen maken, net zoals dat vroeger had gemogen; stukken over dichters schrijven zonder dwingende wetenschappelijke vraagstelling, maar wel vanuit de superieure uitkijkpost waar zijn wetenschap hem inmiddels had gebracht.

Hij heeft mij eens gezegd dat hij van één ding in zijn hooglerarschap spijt had: dat hij het accent te veel had gelegd op de technisch-wetenschappelijke kant van de poëziebenadering en te weinig op de *liefde* voor de poëzie. Ik heb nooit les van hem gehad – daarin sta ik binnen het huidige hooglerarenbestand in zijn en mijn vak bijna alleen –, maar ik weet van zijn leerlingen hoe door zijn zakelijk-wetenschappelijke benadering heen de emotie hoorbaar en

zichtbaar kon worden die zijn dichters hem aandeden. En ik kan me geen goede lezer van zijn wetenschappelijk werk voorstellen die de liefde en het vuur achter die ogenschijnlijk marmeren uiteenzettingen niet moet hebben gevoeld; het ging hem bij dit werk nooit om hemzelf, maar om dienstbaarheid aan zijn dichters. De wellevende, gesoigneerde Sötemann, levend in een aantal warme kleine verbanden die het leven voor hem zin gaven, in al zijn contactgerichte wereldsheid ook wel wat verlegen, had zelf, op zijn manier, de gedrevenheid van de eenzame waarmee hij in zijn dichters steeds weer contact zocht.

Ik dank u.